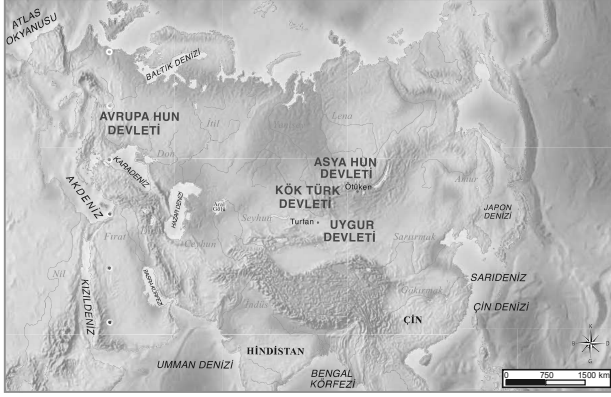

● AVRASYA'DA İLK TÜRK İZLERİ

- Avrasya, Asya ile Avrupa'nın neredeyse tamamını içine alan coğrafi bir bölgedir.
- Avrasya; Türklerin, Moğolların, Slavların ve Çinlilerin yaşadığı geniş bir alan olarak kabul edilmektedir.

● Türk Adının Anlamı

- Türk adına gerek kaynaklarda gerekse araştırmalarda çeşitli anlamlar verilmiştir.
- Türk adı; Çin kaynaklarına göre “miğfer”, Kaşgarlı Mahmut'a göre “**olgunluk çağı**”, A. Wamberg'e göre “**türemek**”, Ziya Gökalp'e göre “**kanun ve nizam sahibi**” anlamına gelmektedir.
- Türk adına, çeşitli anlamlar verilmesine rağmen yaygın olarak “**güç, kuvvet**” anlamında kullanılmıştır.

Not

Türk adı Kök Türk Devleti'nin 552 yılında bağımsızlığını ilan etmesiyle resmî bir kimlik kazanmıştır.

● Coğrafi Ad Olarak Türkiye

- Türkiye kelimesi, ilk olarak VI. yüzyılda Bizans kaynaklarında “Orta Asya” için kullanılmıştır.
- Bizans kaynakları, IX ve X. yüzyılda Volga'dan, Orta Avrupa'ya kadar uzanan sahaya da Türkiye adını vermiştir.
- XI-XIII. yüzyılda Mısır ve Suriye'ye Türkiye denmiştir. Anadolu ise XII. yüzyıldan itibaren Türkiye olarak anılmaya başlanmıştır.

● Orta Asya Kültür Merkezleri

- Orta Asya'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda yazıdan önceki döneme ait tarihi MÖ 4000'lere dayanan kültür merkezleri ortaya çıkarılmıştır.
- Özellikle kurgan adı verilen mezarlarda bulunan kalıntılar sayesinde o dönem insanların yaşam tarzları, beslenmeleri, kıyafetleri, sanat anlayışları ve kullandıkları araç gereçler hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Anav Kültürü (MÖ 4000- MÖ 1000)	• Türk kültürünün önemli bir unsuru olan at, ilk defa bu kültürde görülmüştür. • Orta Asya'nın en eski kültürüdür. • Bölgede seramik örneklerine rastlanmıştır.
Afanesyevo Kültürü (MÖ 2500- MÖ 1700)	• Türklere ait en eski kültür bölgesi olarak kabul edilmektedir. • Çakmak taşından ok uçları, bıçaklar, kemik iğneler, bakır eşyalar, basit çömlekler bu kültürün belli başlı eserleridir.
Andronova Kültürü (MÖ 1700- MÖ 1200)	• Adını Yenisey yakınlarındaki Andronova yerleşiminden alan bu kültür, bir önceki Afanesyevo kültürünün daha geniş bir alana yayılmış ve gelişmiş şeklidir. • Bölge insanları altın, bakır, tunç gibi madenlerden eşya yapmışlardır.
Karasuk Kültürü (MÖ 1200- MÖ 700)	• Dünyanın birçok bölgesine göre demiri daha erken işlemeye başlamışlardır. • İskit kültürünü oluşturan atlı-göçebe kültürünün Orta Asya'ya yayılmasını sağlamışlardır.
Tagar Kültürü (MÖ 700- MÖ 300)	• Kendinden önceki Türk kültürlerinin bir sentezi ve gelişmiş şeklidir. • Tunçtan bıçak, ok uçları, küçük hayvan heykelleri, çeşitli hayvan tasvirleri ve otağ şeklinde ağaç evler bu kültürün belli başlı eserleridir.

● TÜRKLERDE COĞRAFYA İLE OLUŞAN YAŞAM TARZI

- Türk toplumunun yaşam tarzını, bulunduğu bölgenin coğrafi özellikleri şekillendirmiştir.
- Türklerin ana yurdu olan Orta Asya büyük ölçüde bozkırlarla kaplıydı.
- Otlakların geniş yer tuttuğu, tarımın sınırlı alanlarda yapılabildiği Orta Asya'da, Türk boyları zorunlu olarak geçimlerini hayvancılık üzerine kurmuştur.
- Bu nedenle Türklerin büyük çoğunluğu, konar-göçer bir yaşam tarzını benimsemiştir.

Not

Türklerde Konar-Göçer Yaşamın Etkileri;

- Mücadeleci ve disiplinli bir yapı oluşmuştur.
- At gündelik hayatın önemli bir unsuru olmuştur.
- Taşınabilir sanat eserleri oluşturulmuştur.
- Sözlü hukuk kuralları geçerli olmuştur.
- Ordu-millet anlayışı görülmüştür.
- Birlikte ve dayanışma ruhu güçlenmiştir.

● Türklerde Askerî Kültür

- Türkler, tarih boyunca savaşçı kimliğiyle ön plana çıkmış bir millettir. Bu kimliğin oluşumunda Türklerin yaşadığı coğrafyadaki sert iklim koşulları, Orta Asya'daki diğer milletler ve Türk boyları arasındaki mücadeleler etkili olmuştur.
- Türk toplumunda eli silah tutan herkes asker sayıldığı için, yani “**ordu millet anlayışı**” benimsendiği için ilk Türk devletlerinin ordularında, Hazar Devleti hariç, ücretli ve yabancı asker yer almamıştır.
- Tarihte ilk düzenli Türk ordusu MÖ 209'da **Mete Han** tarafından kurulmuştur.
- Mete Han'ın ordusunda, 10 000 atlıdan oluşan en büyük birlikler “**tümen**” olarak adlandırılmıştır. Tümenler binlere, binler yüzlere, yüzler onlara ayrılmış; her birinin başına tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı rütbelerine sahip komutanlar görevlendirilmiştir. Mete Han'ın kurduğu bu sisteme “**onlu teşkilat**” adı verilmiştir.

Not

Mete Han'ın tahta çıktığı MÖ 209 tarihi günümüzde **Türk Kara Kuvvetleri'nin** kuruluş yılı olarak kabul edilmektedir.

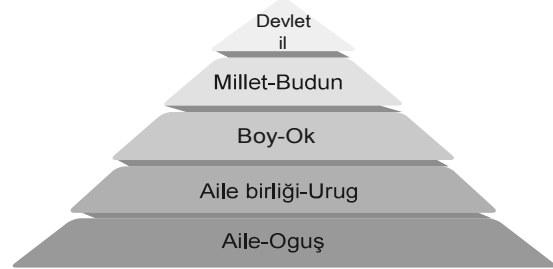
- Askerî kültürün gelişmesine paralel olarak Türkler, atı ehlileştirerek savaş aracı olarak kullanmış, demiri işleyerek silahlar yapmıştır.

- Süvarilerden oluşan Türk ordularının başlıca silahları, ok ve yaydır.
- Türkler savaş taktiği olarak da **turan taktiği**, **hilal taktiği** ve **sahte ricat** gibi taktikler kullanmışlardır.

● BOYLARDAN DEVLETE

- Orta Asya'daki ilk Türk devletleri, boy birliği şeklinde ortaya çıkmıştır.
- Bu yapı içinde ön plana çıkan boylar, sosyal dayanışmayı güçlendirmiş, toplumdaki bireylere birlikte hareket etme arzusu kazandırmıştır.

- Eski Türk toplumunda en küçük birlik olan aile, kan bağı esasına dayanmaktadır. Bu toplum yapısında, aileler urugları, uruglar boyları, boylar budunları (millet) meydana getirmiştir. Budunların kağan etrafında bir araya gelmesiyle de il oluşmuştur.

Not

Türkler, devlete “**el**” veya “**il**” adını vermişlerdir.

- Boylar konfederasyonu üzerinde yükselen bu ilk Türk devletleri, boylar arasında birlikteliği sağladıkları dönemlerde, güçlerinin zirvesine ulaşmıştır.
- İlk Türk devletlerinin kurulması ve güçlenmesinde etkili olan boylar aynı zamanda bu devletlerin zayıflamasında önemli rol oynamıştır. Boyların isyan etmesi ve budun birlikteliğinin bozulması, Türk devletlerinin güç kaybetmesine neden olmuştur.

Örneğin;

- Asya Hun Devleti'ne en parlak dönemini yaşatan **Mete Han**, yirmi altı boyu Türk tarihinde ilk kez tek bayrak altında toplamıştır.
- I. Kök Türk Devleti'nde **Mukan Kağan**, Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Tölesleri ve diğer Türk boylarını hâkimiyeti altına alarak devletine en güçlü dönemini yaşattır.
- II. Kök Türk Devleti zamanında da **Kapgan Kağan** yine Orta Asya'daki tüm Türk boylarını bir bayrak altında toplayarak gücüne güç katmıştır.
- Uygur Kağanı **Moyen-Çor** ise Hun ve Kök Türk dönemlerinde olduğu gibi öncelikle Orta Asya'daki boyları kendine bağlamıştır.

TYT - AYT

TARİH VIDEO DERS KİTABI

• Türk Devletlerinde Meşruiyet Kaynağı

- İlk Türk devletlerinde siyasi iktidar kavramı “**kut**” tabiri ile ifade edilmiştir.
- Buna göre Türklerde devleti yönetme yetkisinin kağana, Gök Tengri tarafından verildiğine inanılırdı. Dolayısıyla Türklerde gücün kaynağı ilahidir. Ancak Türk kağanı hiçbir zaman kutsal varlık, yani eski Mısır medeniyetinde olduğu gibi tanrı-kral sayılmamıştır.

Not

Kut anlayışı Türklerde halkın hükümdara bağlılığını ve hükümdarın gücünü artırmıştır. Ancak kut yetkisinin kan yoluyla babadan oğula geçmesi ve ülkenin hanedanın ortak malı anlayışını ortaya çıkarması taht kavgalarına ve Türk devletlerinin parçalanmasına enden olmuştur.

- Türklerde egemenliğin kaynağının ilahi olduğu şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

- Mete Han, MÖ 176'da Çin imparatoruna gönderdiği mektupta kendisini, Gök Tanrı tarafından tahta çıkartılmış Hunların büyük Şanyü'sü olarak ifade etmiştir.
- Orhun Yazıtlarında Bilge Kağan “Tanrı irade ettiği için kut'um olduğu için kağan oldum.” demiştir.
- Uygur Devleti'nde de benzer durum söz konusudur. Uygurlara ait Karabalsagun Yazıtı'nda, Böğü Kağan'ın ünvanı “Tengride kut bulmuş.” olarak belirtilmiştir.

- Türklerde kağan yani hükümdar, hem bütün devlet teşkilatının başı hem de toplumun lideri durumundaydı.

Not

Kağan ülkeyi idare eder, töre koyabilir ve gerektiğinde yargılama da yapabiliirdi.

İLK VE ORTA ÇAĞLARDA TÜRK DÜNYASI

ÜNİTE
4

Hükümdarın Görevleri

- İç ve dış siyaseti düzenlemek
- Savaş ve barışa karar vermek
- Töreyi uygulamak
- Orduya komuta etmek
- Halkın refahını artırmak
- Elçi gönderip elçi kabul etmek
- Devlet görevlilerini atamak
- Kurultayı toplamak

Hükümdar Ünvanları

• Kağan	• Han	• Yabgu	• Tanhu
• Şanyu	• İdikut	• İlteber	• Erkin

Hükümdar Sembolleri

• Taht	• Davul	• Otağ
• Kotuz	• Tuğ	• Yay

• Türklerde Devlet Teşkilatı

- Türk devlet teşkilatında **kurultay (toy)**; siyasi, kültürel, hukuki ve ekonomik konularda genel kararlar alan ve devlet yönetiminin temelini oluşturan en yüksek kuruluştur.
- Kağan, hanedan üyeleri, hatun, aygucu ve boy beylerinden oluşan kurultay, genellikle yılda üç kez toplanarak devlet işlerini görüşürdü.
- Kurultay'ın üyelerine “**toygun**” denilirdi.
- Kurultay, kağanın seçimi veya görevden alınmasında etkiliydi. Kağan, kurultayın doğal başkanıydı ve kağanın olmadığı zamanlarda **aygucu** (başbakan) kurultaya başkanlık ederdi.
- Kurultay kararlarının uygulanması için buyruklardan (bakan) oluşan bir **ayuki** (hükümet) oluşturulmuştur.
- Türklerde Hunlardan itibaren devlet yönetiminde kolaylık sağlamak amacıyla ülke idaresi, doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- **İkili devlet teşkilatı** denilen bu sistemde, kağan, doğuda otururken batının yönetimi hükümdar ailesinden **yabgu** ünvanlı önde gelen bir kişiye, genelde kağanın kardeşine bırakılmıştır.

Not

İkili teşkilatlanma sisteminde batıdaki yabgu bütün icraatlarını doğudaki kağan adına yaparak onun üstünlüğünü kabul etmiştir.

- Türk kağanını Kut yani siyasi iktidar ile donatan Kök Tengri, ona iktisadi güç anlamına gelen "ülüş" bağışlamıştır. Türk kağanı da bu gücü halkın lehinde kullanarak elde ettiği maddi varlığı adil bir şekilde halka dağıtmıştır.

● İlk Türk Devletlerindeki Önemli Siyasi Gelişmeler

MÖ 220	Asya Hun Devleti'nin kurulması
216	Asya Hun Devleti'nin yıkılması
370	Avrupa Hun Devleti'nin kurulması
375	Kavimler Göçü
496	Avrupa Hun Devleti'nin yıkılması
552	I. Kök Türk Devleti'nin kurulması
630	I. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
682	II. Kök Türk Devleti'nin kurulması
742	II. Kök Türk Devleti'nin yıkılması
744	Uygur Devleti'nin kurulması
840	Uygur Devleti'nin yıkılması

● Asya Hun Devleti (MÖ 220–MS 216)

- Tarihte bilinen ilk Türk devleti olup aynı zamanda Orta Asya tarihinin ilk büyük devletidir.
- Devletin merkezi **Ötüken**'dir.
- Bilinen ilk hükümdarı **Teoman**'dır.
- Teoman'dan sonra tahta geçen **Mete Han**, Hunlara en parlak dönemini yaşatmıştır.
- Mete Han, Türkçe konuşan ve Türk soyundan olan toplulukları ilk kez Hun hâkimiyeti altında toplamıştır.
- Mete Han'dan sonra Çin entrikaları sonucunda Hun iktidarında derin çatlaklar oluşmuş ve bu çatlaklar sonucu Hun Devleti, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır (MÖ 54).

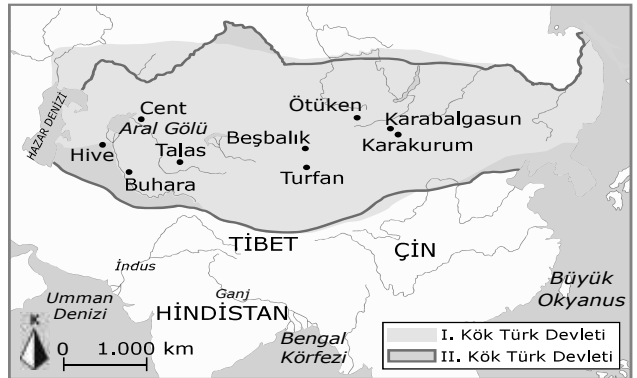

- Daha sonraki dönemlerde taht kavgaları nedeniyle Hunlar, Güney ve Kuzey olmak üzere tekrar ikiye ayrılmış, Çinliler bu devletlerin varlığına son vermiştir.

● I. Kök Türk Devleti (552–630)

- Tarihte **Türk** adını ilk defa resmî devlet ismi olarak kullanan Kök Türkler, 552 yılında **Bumin Kağan** liderliğinde **Avarları** yıkarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.
- Bumin Kağan ikili teşkilat gereği ülkenin batı kısmının idaresini kardeşi İstemi Yabgu'ya vermiştir.
- **Mukan Kağan** zamanında Kore'den Karadeniz'e kadar uzanan sahada yaşayan bütün Töles ve diğer Türk boylarını devlete bağlayan Kök Türkler, dünyanın en güçlü devletlerinden biri haline gelmiştir.
- Kök Türk Hükümdarı Mukan Kağan'ın 572 yılında ölümü üzerine yerine **Taspar (Ta-Po)** Kağan geçmiştir. Onun ölümünden sonra başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Kök Türkler, 582 yılında Doğu Kök Türk Devleti ve Batı Kök Türk Devleti olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- 630 yılında Doğu Kök Türk Devleti, 659 yılında da Batı Kök Türk Devleti Çinliler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

TYT - AYT

TARİH
VIDEO DERS KİTABI**İLK VE ORTA ÇAĞLARDA**
TÜRK DÜNYASIÜNİTE
4

● II. Kök Türk Devleti (682-742)

- Kök Türkler 630 yılında Çin hâkimiyetine girdikten sonra birçok Türk beyi Çin'e karşı isyan etmiştir.
- Bu isyanlardan en önemlisi 39 arkadaşıyla Çin sarayına baskın düzenleyen **Kürşad isyanı** olmuştur.
- Kürşad isyanı ve diğer isyanlar başarısız olduysa da 682 yılında Kök Türkler, **Kutluk** önderliğinde bağımsızlık için yeniden harekete geçmiş ve **II. Kök Türk (Kutluk) Devleti** resmen kurulmuştur.
- Kutluk Kağan, devleti derleyip toplayan anlamına gelen "**İlteriş**" ünvanını almış, Tonyukuk ise "Apa Tarkan" ünvanını alarak devlet işlerinde İlteriş Kağan'ın en büyük yardımcısı olmuştur.
- İlteriş Kağan'ın ölümü üzerine tahta geçen kardeşi Kapgan Kağan, bütün Türk boylarını hakimiyet altına aldıktan sonra Batı Türkistan'a yönelerek Orta Asya'da önemli bir geçit olan Demir Kapı'ya kadar ulaşmıştır.
- Kapgan Kağan'ın bir isyan sonucu öldürülmesi üzerine yerine Inel geçmiş fakat Inel'in hükümdarlığı yetersiz bulunduğu için onun yerine de İlteriş'in oğlu Bilge hükümdar olmuş, kardeşi Kül Tigin de ordu komutanlığına getirilmiştir.
- Bilge Kağan'ın ölümünden sonra isyanlarla zayıflayan II. Kök Türk Devleti **Basmil**, **Karluk** ve **Uygurlar** tarafından yıkılmıştır.

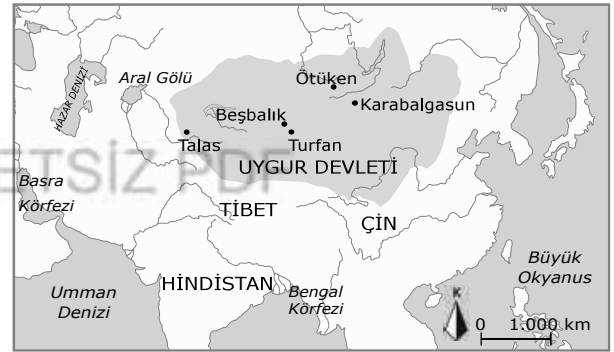
● Uygur Devleti (744-840)

- Kök Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Uygurlar, 744 yılında Karluklar ve Basmillerle birleşerek bu devletin yönetimini ele geçirmişler, daha sonra Kutluk **Bilge Kül Kağan** tarafından **Ötüken** merkez olmak üzere Uygur Devleti'ni kurmuşlardır.
- Kutluk Bilge Kül Kağan, bir süre sonra devletin merkezini Orhun Irmağı kıyısındaki **Ordu Balık'a** (Karabalgasun) taşımıştır.
- Kutluk Bilge Kül Kağan ülkesinin sınırlarını genişleterek Uygurları güçlü bir devlet hâline getirmiş, onun 747 yılında ölümü üzerine devletin başına **Moyen-Çur Kağan** geçmiştir.
- En güçlü dönemlerini **Moyen Çur** yaşatmıştır.
- Moyen Çur'dan sonra hükümdar olan **Bögü Kağan**, Mani dinini kabul etmiştir.
- Mani dini Uygurları siyasi ve askeri açıdan zayıflatan en büyük etken olmuştur.
- Uygurlar Mani dinin etkisiyle yerleşik yaşama geçmiştir.

Not

Uygurları hareketsizliğe, et yememeye, savaş yapmamaya teşvik eden Mani Dini, onların savaşçı özelliklerinin zayıflamasına neden olmuştur. Tarımla uğraşan, yerleşik bir yaşam isteyen bu din Uygurların bilim, sanat ve edebiyattaki ilerlemelerine katkı sağlamıştır.

- Çin entrikaları Uygurların siyasi güçlerini zayıflatmış ve yıkılma sürecine girmesine sebep olmuştur.
- 840 yılında **Kırgızlar**, Uygur Devleti'ne son vermiştir.
- Bundan sonra Uygurlar, Çin'in kuzeyindeki Kansu bölgesi ile batıdaki Turfan ve Beş Balık'a gelerek buralarda Kansu ve Doğu Türkistan Uygur Devletlerini kurmuşlardır.
- XIII. yüzyılın başlarından itibaren Moğolların hâkimiyetine giren Uygurlar, Uygurca'yı Moğol Devleti'nin resmî yazı dili hâline getirerek öğretmenlik, yöneticilik, danışmanlık, memurluk gibi görevler üstlenmişlerdir. Böylece Moğolların kültürel bakımdan Türkleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

● İlk Türk Devletlerinde Töre

- İlk Türk devletlerinde hukukun temelini, kaynağını geleneklerden alan ve sözlü hukuk kuralları denilen "**töre**" oluşturmuştur.
- Töre; sosyal düzeni sağlayan örf, âdet, gelenek ve ahlaki değerlerden beslenerek ortaya çıkmıştır.
- **Törenin oluşumunda;**
 - kut anlayışı ile kağanlar tarafından konulan kurallar,
 - kurultaylarda alınan kararlar,
 - kağanın iradesiyle toplum içinde yavaş yavaş oluşan gelenekler etkili olmuştur.
- Kağanlar da dâhil olmak üzere töreye herkes uymak zorundadır.
- Devlet teşkilatlanmasında düzenleyici bir role sahip olan töre, kağanın hem keyfi hareket etmesini engellemiş hem de halkına adil davranması için bir kontrol mekanizması olmuştur.

- Orhun Kitabelerinde töre kelimesinin, on bir yerde geçmesi ve bunun altısının il yani devlet kelimesi ile birlikte kullanılması Türk kağanlarının adaletin sağlanmasına verdiği önemin bir göstergesidir.

● Orhun Kitabeleri

- II. Kök Türkler Dönemi'nden kalmıştır.
- VIII. yüzyılda **Bilge Kağan**, **Kül Tigin** ve **Tonyukuk** adına dikilmiştir.
- Kitabeler Moğolistan'da bulunmuş, **Danimarkalı dilbilimci W. Thomsen** tarafından okunmuştur.
- Orhun Kitabeleri, Türk tarihine ait bilinen ilk yazılı eser olması açısından önemlidir.
- Türk milletine hitaben yazılan bu yazıtlar Türk millî tarihi ve Türk eğitim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.
- Siyasetname örneği olan Orhun Kitabeleri, Türklerin devlet ve yönetim anlayışı ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.
- Kitabelerde halkın ve hükümdarın karşılıklı görevleri belirtilmiştir.

● KAVİMLER GÖÇÜ

- Sosyal bir olay olan göç, bir topluluğun farklı nedenlerle kendi yurdunu terk ederek başka bir yere gitmesi veya yer değiştirmesidir.
- Tarih boyunca Türkler; Çin, Hindistan, Orta Avrupa, Balkanlar, İran, Mezopotamya ve Anadolu'ya değişik sebeplerle pek çok kez göç etmiştir.
- Türkler, göç ettikleri yerlerdeki medeniyetler ile kültürel etkileşim içerisine girmiştir. Türklerin yaptıkları kitlesel göçler; onların yaşam tarzlarına, kültürlerine, inançlarına, dillerine etki etmiştir.
- Bu göçlerden en önemlisi de Hunların parçalanmasından ardından başlayan Kavimler Göçü olmuştur.
- İç karışıklıklar, Çin baskısı gibi sebepler Asya Hun devletini dağılma sürecine getirmiş, bu karışıklıklar sonucu Asya Hun Devleti, kuzey ve güney olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

- Kuzey Hun Devleti'nin Çin saldırıları sonrası dağılması ile **Balamir** adlı liderlerinin önderliğindeki Hunlar, 374-375 yıllarında İtil Nehri'ni geçerek Avrupa'ya doğru göç etmeye başlamıştır.
- Hun Türkleri harekete geçtiklerinde, önlerine çıkan ve Romalılarca barbar olarak nitelendirilen kavimleri (Germanler, Ostrogotlar, Vizigotlar gibi) batıya doğru sürükleyerek yerlerinden etmiştir.
- Hunlardan kaçan bu kavimler, Roma sınırlarına yığılmış, başka kavimleri domino taşı etkisiyle itmiş ve bu topluluklar 376 yılında kitleler hâlinde Roma İmparatorluğu topraklarına girmiştir.
- Böylece birçok kavmin kaderini değiştirecek olan ve tarihte "**Kavimler Göçü**" olarak adlandırılan büyük yer değiştirme hareketi başlamıştır.

Not

Kavimler Göçü bazı tarihçiler tarafından İlk Çağ'ın sonu Orta Çağ'ın başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

● Kavimler Göçü'nün Önemi Ve Sonuçları

- Günümüz Avrupa milletlerinin temelleri atılmıştır.
- Roma İmparatorluğu, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- Avrupa'da feodalite güç kazanmış ve skolastik düşünce gelişmiştir.
- Avrupalılar, Türk kültürünü tanımıştır.
- Avrupa Hun Devleti kurulmuştur.

